

CSEKE PÉTER

Minden értékre nyitottan

LÁNG GUSZTÁV HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

Ahhoz az erdélyi tanárnemzedékhez tartozom, amelynek irodalom-felfogására már negyven évvel ezelőtt jótékonyan hatott Láng Gusztáv értékszemlélete. Igaz, akkor még nem nagyon voltunk tudatában ennek. Azt is csak jóval később tudtuk meg Antal Árpád professzorunktól, hogy a kolozsvári magyar irodalomtudományi tanszéknek mekkora küzdelmet kellett folytatnia érte. Előbb azért, hogy fiatalon kivívott szellemi rangjának megfelelő egyetemi státusba kerüljön. Aztán azért, hogy doktori értekezését megvédhesse.

Pataki Bálint halálát követően 1966 őszétől a 20. századi magyar irodalomtörténetnek nem volt előadója. Ki más lehetett volna a kurzus várományosa, mint a harmincéves Láng Gusztáv: nemzedékének markáns személyisége, a dogmatikus irodalomszemléletet múltba utaló műközpontú irodalombírálat szálláscsinálója. Csak hát ő akkor még tanársegédként szerepelt a tanszéki ranglétrán. Tanársegéd pedig – a mai napig – csak kivételes esetekben bízható meg előadással; és csakis a kari tanács meg az egyetemi szenátus jóváhagyásával. Ajánlói szerint Láng kimerítette ugyan a „kivételes eset” fogalmát, de az „egyetemi hierarchiában” megelőzte őt az ELTE-n végzett Georgescu Ileana, aki adjunktusként is csak szemináriumokat „vezetett”. (Akiről csak mi nem tudtuk akkoriban, hogy dicstelen szerepet vállalt a kolozsvári ötvenhatosok perében.) Amúgy jól megvoltunk Icéval. Miután rájöttünk arra, hogy konyhaművészeti „előadásaival” végigfecsegi az órát – a rummal részegített és gesztenyével töltött pulyka volt a leginkább „ínycsiklandozó” témája –, előre megtervezett „szakmai vitákat” provokáltunk; egyetlen célunk kimondottan az volt, hogy lehetőleg ne hagyjuk őt szóhoz jutni.

Elképzelni is rossz: mi lett volna, ha a „fölttes elvárások” érvényesülnek. Szerencsénkre nem ez történt. Bizonyára azért, mert Ica sem örült túlságosan a váratlan helyzetben rászakadó teendőkhöz. Így történt, hogy Jancsó Elemér anekdotázó „Ady-kompendiumával” kezdtük a tanévet, Szigeti József vérszegény „Móricz-vázlatával” töltöttünk egy hónapot, hogy végül Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád lírájának vonzáskörébe kerüljünk Láng Gusztáv elemzése alapján. Az érettségim és a felvételim még József Attila „munkásmozgalmi”, „proletár” verseinek sztereotípiáit szajkóztuk, ámde földerült az értelmünk, amikor megérintettek *A téli éjszaka*, a *Falu*, az *Eszmélet*, az *Óda* világának rejtelsei. Cseppet sem zavart, hogy „a megbízott előadó” szemlátomást kialvatlanul lépett katedrára, merthogy tudtuk: rendszerint a hajnali órákig írja előadásainak alapszövegét, amit aztán a jelenlétünkben épített tovább – a frissen felfedezett összefüggések váratlan örömeivel. Nem csupán egy „tantárgyat” adott elő: a létünk lényegére eszméltető „tisztá költészet” értékvilágát igyekezett érzékeltetni velünk.

Addigra némiképp lazult már az ötvenes évek merev dogmatizmusa, s az első Forrás-nemzedék fellépése nyomán kezdtek megmutatkozni az irodalom önszemléletének esztétikai szempontjai. Már nem lehetett úgy írni például Dsidáról, miként azt – börtönévei után – Méliusz József tette máig érthetetlen, kirekesztő „buzgalmában” (*Vigyázat! Hamis angyal*. In: M. J.: *Kitépett naplólapok*. Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1961. 323–331.), de a pályakezdő fiatal írónál – a második Forrás-nemzedék hangadóinál – tartott házkutatások során a Dsida-kötetek még „bűnjelnek” számítottak. Ilyen körülmények között vállalkozott Láng Gusztáv arra, hogy disszertációjában felmutassa Dsida Jenő költészetének örökérvényű ragyogását. Mintegy a „tabusító módszerek” ellenszereként. Ösztönzésnek persze az sem volt kevés, hogy bár ő maga Budapesten született, sorsa fordulójaként Dsida szülővárosában eszmélkedett, Szatmárnémetiben; és aztán kolozsvári életében is körülvették őt a megkerülhetetlen Dsida- emlékek.

Az ugyancsak ELTE-n végzett és vendégtanárként jó ideig az ottani román filológiai tanszéken működő Gavril Scridon terjedelmes romániai magyar irodalomtörténetében (*Istoria literaturii maghiare din România 1918–1989*. Ed. „Sfinx”, Cluj-Napoca, 1996, 610.) tíz oldalt szentel Dsidának. Emil Giurgiuca fordításai alapján bemutatja a költő fontosabb köteteit, elemzi jónéhány költeményét, de szóba sem hozza a *Psalmus Hungaricus*t. Láng Gusztáv irodalomkritikusi és irodalomtörténeti munkásságáról ugyancsak elismerően ír, de említést sem tesz arról, hogy egyetemi kollégája kiváló disszertációt írt Dsidáról. Ezek után már aligha kell találgatnunk: a szekuritáté által „kézben tartott” Scridon a *Psalmus* miatt írt annak idején elutasító referátumot Láng doktori értekezéséről, jöllehet Dsida költészetét – mint fentebb említett művéből is egyértelműen kiderül – bevallottan szerette. Hogy Láng 1974-ben mégiscsak megszerezte a tudományos rangfokozatot, az döntő módon a Bukarestben élő Nicolae Batotă irodalomtudósnak és Ion Ianoși (Jánosi János) esztétának köszönhető.

Még feltárára vár, hogy az irodalomkritikus és irodalomtörténész Láng Gusztávnak mekkora szerepe volt abban, hogy irodalomtörténet-írásunk a nyolcvanas évek elején a szemléleti megújulás és a revízió korát élhette. Tény, hogy érveléseivel minden adandó alkalmal az tudatosította: a korszerű elméleti megközelítések mellett elkerülhetetlenné vált a korábban forgalmazott egyoldalú politikai-irodalompolitikai nézetek szembeállítás az irodalomtörténeti tényekkel és dokumentumokkal. Különösen fontossá vált a forrásértékű dokumentumok számbavétele és újraértelmezése olyan esetekben, amikor a torzításokat és – nem ritkán – ködösítéseket hatálytalanító eljárások irodalmunk egy-egy irányzatának belső fejlődését, önmozgását tették láthatóvá; amikor ez a tisztázási folyamat olyan irodalomszemlélet értékkeremtő mozzanatait helyezhette előtérbe, amely a maga érvényesülése idején nem csak megtűrt vagy járulékos szint jelentett irodalmunk összképében, hanem alakítója is volt annak az irodalomtörténeti korszaknak, amelyben létrejött.

Ha már a „klerikális, transzszilvanista, nacionalista, stb.” Dsidával is úgy meggyűlt a baja a kirekesztő „irodalmi baloldalnak”, elképzelhető, hogy mit művelt a „fasisztának”, „horthystának”, „antiszemitának” is bélyegzett „narodnyikokkal”: a társadalmi és nemzeti felelősséget felvállaló népi irodalom erdélyi képviselőivel. Elsőként Tamási és Nyíró feje hullott porba, aztán a Bözödié, Balázs Ferencé. (Azon már csodálkozni sem lehet, hogy az

„osztálydühből” származó bosszúállás utolérte két világháború közötti irodalmunk és művészetünk olyan kiváló személyiségeit – és mecénásait! –, mint báró Kemény János és gróf Bánffy Miklós...) Bár a hetvenes években már előtérbe került a két világháború közötti irodalmunk maradandó értékeinek átmentése, újfelfedezése – elsősorban a Kriterion Könyvkiadó működésének köszönhetően –, a fel-fellobbanó viták még jó ideig azt jeleztek, hogy a népi irodalomszemlélet és irodalomtörténeti irányzat megítélése továbbra is „túlérzékeny” kérdésnek számít; merthogy nem sikerült megnyugtató módon tisztázni sem a nép felé forduló érdeklődés eszmei-ideológiai hátterét (s ennek nyomán a szellemi-művelődési életben megmutatkozó szemléletváltás lényegét), sem pedig a népi irodalomszemlélet értékképző funkcióját. (Ne feledjük: az országvesztés Trianonnal „szentesített” következményei, a kisebbségi élet demokratikus önépítésének igényei, stb. a Ceausescu-időben ugyancsak tabutémának számítottak!)

Ezekkel a kérdésekkel akkor szembesültem, amikor – az adminisztratív akadályok elhárulása után – magam is hozzáláthattam a népi irodalomszemlélet jegyében alkotó, autodidakta Horváth Istvánról készített doktori értekezésem megírásához (*Horváth István és az erdélyi népi irányzat*. Balassi Kiadó, Bp., 2000.). Már a fogalmi tisztázásnál elakadtam volna, ha történetesen nem kerül a kezembe Láng Gusztáv *Kiskatedra* rovatának „válaszcikke” az *Utunk* 1982. évi 51-es számában. Balázs Sándor székelyudvarhelyi géplakatos ugyanis – számomra is meglepő módon – ilyen kérdésekkel tisztelte meg a folyóirat népszerű „katedravezetőjét”: „Kik voltak a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomban a népi(es?) irányzat megteremtői, és mi jelentette irányzatuk újdonságát? Az adott történelmi-társadalmi körülmények között eszményeikből milyen halhatatlan vagy általános igazságot hirdető művek születtek?” Író és olvasó „összekacsintása” általános jelenség volt abban az időben. Nemcsak a sorok mögül olvastunk, olykor „rangrejtett” cikkekben bukkantunk rá a tanulmányértékű eszmefuttatásokra, a tanulmányok törzsszövegénél pedig nem egy esetben nagyobb szellemi izgalmat nyújtott a jegyzetanyagba épített/bújtatott gondolat.

Bármennyire is hihetetlen: Láng Gusztáv említett írásának megjelenéséig egyetlen összefoglaló sem állt az irodalomtörténeti kérdésekben tájékozódni kívánó olvasók rendelkezésére az erdélyi népi irányzat létrejöttéről, jellegéről és jelentőségéről. Láng elsőként hívta fel a figyelmet az *Előre* című félhavi kolozsvári folyóiratra (1922 januárjától májusig kilenc száma jelent meg), amely a romániai magyar irodalom első, nemzedéki alapon szerveződő csoportját tömörítette maga köré, s amelynek működésétől számíthatjuk lényegében irodalmunk népi irányzatának jelentkezését is. A folyóirat szerkesztői (Balázs Ferenc, Kemény János) és munkatársai (Jancsó Béla, Kacsó Sándor) közös írói programot alakítottak ki, amelyet majd e csoportosulás kiadásában megjelenő *Tizenegyek* című antológia (1923) manifesztál frontáttörő sikerrel – nem csak programadó tanulmányokkal, hanem szépírói alkotásokkal (főként elbeszélésekkel) is. Ennek az irányzatnak a főbb jegyei: elfordulás a *Nyugat* irodalomeszményétől; vonzódás az avantgárd irányzatokhoz; elkötelezettség Szabó Dezső nép- és irodalomszemlélete mellett.

A szerző gondolatmenete a továbbiakban a következő tételekre épült: 1) A népi gondolat e korai jelentkezése összefügg a romániai magyarság kisebbségi helyzetével. 2) A *népiség* fogalma egyszerre szűkebb és tágabb a *nemzetinél*: az *emberiség* irányába mutat, mintegy annak az előszava. 3) Nem véletlen, hogy a romániai magyar irodalom első nem-

zedéki csoportosulása népi elkötelezettséggel lép porondra (jóval megelőzve a népi mozgalom magyarországi kibontakozását), mivel a kisebbségi helyzetben induló fiatal írók a *nemzeti* fogalmával már nem határozhatták meg önazonosságukat; tehát a *népiség* fogalmába sűrítették azokat a közösségi jellemvonásokat, amelyek segítségével az erdélyi magyarság mint egységes népcsoport jellemezhető. 4) Következésképpen: az erdélyi népiség egyik alapvető tartalma a kisebbségi önazonosságtudat. 5) A másik pedig az, hogy elutasít mindenfajta nacionalizmust, és nyitott a haladó törekvésekre. 6) Az irányzathoz tartozó írók társadalomszemléletét a transzszilván ideológia demokratikus szellemisége hatotta át. 7) Esztétikai eszményeiket az jellemezte, hogy elutasították a népiesség konzervatív, az irodalmi megújulással szembeforduló változatát, és az avantgárd irányzatokat egyeztetették a népi hagyományokkal, népi hiedelmekkel és valóságsszemlélettel. 8) E modern irodalomszemlélet jegyében újították meg az elbeszélő műfajokat. 9) Különösen Tamási Áron prózája példázza ezt a folyamatot; a népiélet realista rajzát ötvözi a népmese csodás elemeivel már kezdeti novelláiban; a népdalok „képes beszédével” színezi líraivá kifejezőmódját; a balladától tanul tragikus tömörséget. De nem egyszerűen átveszi a néphagyomány értékeit, hanem korszerűsíti, egy 20. századi formanyelv részévé lényegíti őket.

A Tizenegyek fellépésének 80. évfordulóján a Kriterion reprint-kiadásban jelentette meg az első erdélyi írónemzedék antológiáját. A kiadó engem bízott meg azzal, hogy a nemzedék elő- és utóéletét dokumentáló szövegekből – kritikákból, levelekből, visszaemlékezésekből, tanulmányokból – állítsam össze a kötet ikerpárját. Minthogy a Romániai Magyar Irodalom első kötetének *antológia* címszavát Láng Gusztáv jegyezte, a szerkesztés során arra kértem: tekintsen vissza a szócikk megszületésének körülményeire. Teljes terjedelmében idézem Szombathelyről küldött – 2003. január 12-én keltezett – levelét:

„Az RMIL *antológia* szócikkét még a hetvenes évek végén írtam, s benne – mint most magam is kicsit meglepődve tapasztaltam – legnagyobb teret a Tizenegyek antológiájának s az Új arcvonalnak szenteltem. Az előbbi fontosságát abban (is) láttam, hogy a népi gondolat s az avantgárd modernség összekapcsolására az első példa a magyar irodalomban – erről a lexikon szerkesztésekor nem lehetett szólni, mert a romániai magyar és a magyarországi irodalom kapcsolata vagy éppenséggel összetartozása tabutéma volt. Kétségtelen azonban, hogy a népi irodalom programja itt és ekkor, az erdélyi irodalomban jelentkezik először – ezekkel az »elsőségekkel« is számolnia kell majd annak, aki az összmagyar irodalom megírására vállalkozik, s a magyar kisebbségek irodalmi életét, mozgalmait és műveit sem az »anyairodalomtól« gépiesen függő jelenségcsoporthoz, sem attól függetleníthető entitásnak nem tekintheti.

Annál is inkább, mert a Tizenegyek – Balázs Ferenc megfogalmazta – programja hangsúlyosan transzszilvanista. Mintegy az erdélyiség népi változatának nyitánya, mely nemcsak az erdélyi irodalomban vált termékennyé és termékenyítővé, olyan mozgalmak mintaadó előzményeként, mint az Erdélyi Fiatalok vagy a Termés című negyedévi folyóirat köre a 40-es években, hanem a transzszilvanizmus eszmei értékeit közvetítette a magyar (»összmagyar«) népiséghez. (Ebben a vonatkozásban érdemes lenne a két háború közötti kisebbségi magyar irodalmak ilyenén mozgalmainak összehasonlító vizsgálatára is szánni időt és energiát; egy ilyen »kisebbségi komparatiztika« nélkül az a bizonyos »összmagyar« irodalomtörténet aligha lesz megírható.)”

Egyetlen szerteágazó kérdéskört emeltem ki csupán Láng Gusztáv – irodalompolitikai korszakokon átívelő – munkásságából. Érdeklődéséből bizonyára nem is a leglényegesebbet. Amelyekben „tisztá helyzetet” teremtett. „Határokon innen és túl.” Bizonyosságul annak, hogy az ő irodalomesztétikai értékrendjétől 1990 után is „idegen maradt” az érték-sorvasztó kanonizáció.

Aki ismeri, hogy mekkora műgonddal dolgozik, az azt is tudja: nem könnyű tőle kéziratot szerezni. Könyvkéziratot pedig különösképpen. Kitüntető figyelmének köszönhetően magam három kötetét is szerkeszthettem: kettőt a Korunk-háttérű Komp-Press Kiadónál (*Kiskatedra*. 1993; *Kivándorló irodalom*, 1998) és egyet a Kriterionnál. A Közelképek sorozatban megjelent Dsida-(kis)monográfiáját (*Dsida Jenő költészete*, 2000) tekintem mindmáig a legnagyobb szerkesztői „sikerélményemnek”. Szerkesztői hiúságtól függetlenül azt kívánom mindannyiunk számára, hogy mielőbb kézbe vehessük a Láng Gusztáv igény szintje szerint megírt nagymonográfiát.

